

ifade etme/edebilme durumu ortaya çıktı.¹ Öyle ki özellikle 90'lı yıllarla birlikte Alevilik-Bektaşilik ile ilgili büyük bir kısmı alevi yazarlar tarafından yazılmış olan onlarca kitap, dergi, makale yayımlandı.²

Ancak bahsedilen onlarca kitabın temel özelliği, akademik olmayan subjektif çalışmalar olmalarının yanı sıra, hepsinin de Aleviliği, daha çok Hz. Peygamber (sas)'ın vefatından sonra ilk İslam toplumunda baş gösteren halifenin kimin olacağı tartışmasıyla başlatıp, olayı Hz. Ali-Muaviye çatışması, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi vs. gibi Şia'nın temel çıkış noktası olan, Ehl-i Beyt'in hakkının gasp edilmesi bağlamında değerlendiren çalışmalar olmasıdır.³ Bu bakış açısı, Anadolu Aleviliğini Şia'yla organik bağı olan, Şiiliğin Anadolu'da ortaya çıkmış bozulmuş bir çehresi olarak görür.⁴

Mehmet Fuat Köprülü⁵, Cumhuriyet Türkiye'sinde Alevilik-Bektaşilik ile ilgili bilimsel nitelikli çalışma yapmış, söz söylemiş ilk kişilerden birisidir. Türk Kültür ve Edebiyatı'na büyük katkılarda bulunan Köprülü'nün, Türk-İslam heterodoksisinin bir grubu olarak gördüğü Alevilik-Bektaşilik hakkındaki görüşleri, çeşitli eserlerinde dağınık

¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Süfliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 237-245; Reha. Çamuroğlu, *Değişen Koşullarda Alevilik*, Doğan Kitap, İstanbul 2000, s.13-14.

² Bu çalışmaların nitelik ve niceliğiyle ilgili bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 191-223; Karin Vorhoff, *Academic and Journalistic Publications on the Alevi and Bektashi of Turkey*, s. 23-50 (*Alevi Identity, Cultural, Religious and Social Perspectives*, Swedish Research Institute in Istanbul, İstanbul 1998 adlı Tord Olsson, Elisabeth Özdalga ve Catharina Raudvere editörlüğünde çıkmış olan, daha önce İstanbul'daki İsveç Araştırma Enstitüsü'nün 25-27 Kasım 1996 tarihleri arasında düzenlediği "Osmanlı ve Modern Türkiye Alevilerinde Din, Kültürel Kimlik ve Toplumsal Örgütlenme" başlıklı konferansta sunulan tebliğlerin derlemesinden oluşmuş çalışma içerisinde). Yine anılan çalışmanın *Alevi Kimliği*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999 adıyla çıkmış Türkçe çevirisinde, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik ile ilgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar*, s. 32-66.

³ Örnek olarak bkz. Rıza Yürükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır (Tarihte ve Günümüzde Alevilik)* Alev Yayınları, İstanbul 1994 (4. bs.); Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, Yön Yayıncılık, İstanbul 1994 (8. bs.); Faik Bulut, *Ali'siz Alevilik, İslam'da Özgürlük Arayışı-1*, Berfin Yayınları, İstanbul 1998 (2. bs.); Oral Çalışlar, *Hz. Ali-Muaviye Çatışması*, Pencere Yayınları, İstanbul 1997 (7. bs.); Burhan Kocadağ, *Alevi-Bektaşî Tarihi*, Can Yayınları, İstanbul 1997 (2. bs.); Baki Öz, *Alevilik Tarihiinden İzler*, Can Yayınları, İstanbul 1997; *Alevilik Nedir?* Der Yayınları, İstanbul 1996; Ali Ağa Varlık, *Hanedan-ı Ehl-i Beyt Neden Hor Görüldü?*, Can Yayınları, İstanbul 1997 (5. bs.); Abdülkadir Sezgin, *Alevilik Deyince*, Burak Yayınevi, İstanbul 1996 (2. bs.); İsmail Metin, *Aleviliğin Anayasası*, Akyüz Yayıncılık, İstanbul 1999; Esat Korkmaz, *Anadolu Aleviliği*, Berfin Yayınları, İstanbul 2000, Atilla Özkırmlı, *Alevilik Bektaşilik, Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1998 (4. bas.).

⁴ Günümüzde başta Iréne Mélikoff ve Ahmet Yaşar Ocak olmak üzere bazı akademisyenler yaptıkları çalışmalarda, anılan bakış açısının doğru olmadığını, Anadolu Aleviliğinin, Şiilikle organik bağı olmayan ama başka unsurlardan olduğu gibi ondan da etkilenmiş Türk İslam heterodoksisinin bir kolu olduğunu söylemektedirler. (bkz. A. Y. Ocak, *Türk Süfliğine Bakışlar*; Iréne Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar* (Çeviren: Turan Alptekin), Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, Cem Yayınevi, İstanbul 1994 (2. bs.) ve *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe* (Çeviren: Turan Alptekin), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1999 (2. bs.). Mélikoff'un anılan bu iki eseri, yazanın 30 yılını verdiği Alevilik-Bektaşilik ile ilgili daha önce değişik yerlerde yayımlanmış ya da konferans olarak verilmiş çalışmalarının yine yazar tarafından bir araya getirilmiş halidir.) Ayrıca (krş. Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992; *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1996, (4. Baskı); Orhan Türkdoğan, *Alevi Bektaşî Kimliği*, Timaş Yayınları, İstanbul 1995.)

⁵ M. Fuat Köprülü'nün (1890-1966) hayatı, bilimsel kişiliği ve eserleriyle ilgili olarak şu çalışmalara bakınız: Orhan F. Köprülü, *Fuat Köprülü -Türk Büyükleri Dizisi 64-* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987; Fuat Özdemir, *Fuat Köprülü'nün Türk Saz Şairleri Üzerindeki Çalışmaları*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999; *Meydan Larousse-Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, 7. cilt, s. 545, Meydan Yayınevi, İstanbul 1972; *Türk Ansiklopedisi*, C. XXII, s. 288-290, MEB, Ankara 1974.

olarak yer almaktadır. Onun, Alevilik-Bektaşılık ile ilgili çalışmalarında ulaştığı sonuçlar çok önemli olup, günümüz araştırmacıları için büyük bir esin kaynağı durumundadır.

Bu makalenin amacı, Anadolu Aleviliği hakkında ilk söz söyleyenlerden biri olan Fuat Köprülü'nün bu konuyla ilgili görüş ve düşüncelerini ortaya koyarak, Alevilik çalışmalarına katkıda bulunmaktır.

I. ANADOLU ALEVİLİĞİ VE HETERODOKSİ

"Anadolu Aleviliği" ya da "Alevilik" tabiri, son iki yüzyıldır kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı dönemine ait tarih kitaplarında, bugün Alevi dediğimiz zümre, 'zındık', 'rafizi', 'mülhid' ve özellikle de 'kızılbaş' olarak ifade ediliyordu. Ancak bu toplumu ifade için kullanılan "Kızılbaş" tabirinin, zamanla pejoratif/küçültücü bir mana kazanması ve zihinlerde olumsuz bir anlamı çağrıştırması nedeniyle artık o toplum tarafından bile kullanımı terk edilerek, Alevi kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.⁶

Anadolu Aleviliği ile Anadolu'da yaşayan Alevi gruplar kastedilmektedir. Bu nedenle, Anadolu dışında var olan grupların, en azından Anadolu Aleviliği çerçevesine girmediği malumdur. Peki Anadolu Aleviliği neyi ifade etmektedir? Din midir? Dinsel bir mezhep midir? Yoksa bir tarikat mıdır? Daha da önemlisi, Anadolu Aleviliği, İslam dinî içerisinde mi yoksa dışında mıdır? Bütün bu soruların cevabını vermek çok zordur. Çünkü yazılı kültüre sahip olmayan, geleneği büyük ölçüde sözlü/şifahi olarak oluşturmuş bir inançla karşı karşıya bulunmaktayız.

Fuat Köprülü başta olmak üzere, probleme bilimsel yaklaşan bazı araştırmacılar, Aleviliğin İslam içerisinde ama heterodoks/cemaat dışı bir inanç olduğunu söylemişlerdir. Gerçi günümüzde bazı araştırmacılar, Anadolu Aleviliğinin heterodoksi olarak ifade edilmesini doğru bulmamaktadırlar.⁷ Ancak burada problem daha çok heterodoksi kelimesinin kendisinden kaynaklanmaktadır. Kabul etmeyenler heterodoksi ifadesine takılmakta, bunun bize ait olmayan yabancı bir kavram olduğunu ve Hıristiyan dünyayla ilgili olduğunu söylemektedirler. Halbuki bu kavram Alevilik olgusunu çok iyi ifade etmektedir. İleride görüleceği üzere, Köprülü de Alevilik-Bektaşılık ve diğer bazı ezoterik/batını grupları Türk İslam heterodoksisinin bir kolu olarak görmektedir.

II. KÖPRÜLÜ'YE GÖRE TÜRKLER VE ALEVİLİĞİN ALTYAPISI

Köprülü'ye göre, Asya içlerinden Akdeniz kıyılarına kadar bütün Türklerin genel tarihi bir bütün olarak incelenmelidir.⁸ Bu düşünceden hareketle o, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı yapıtını ortaya koyarken, Anadolu'da oluşmuş ve Yunus Emre'yle temsil edilen Türk Edebiyatını, ilk defa Orta Asya'da, Ahmet Yesevî ile başlayan edebiyatın bir devamı olarak görmüş ve anılan hacimli eserinde bu noktaya sık sık

⁶ Iréne Mélikoff, 'Alevî' tabirinin yanlış bir kullanım olduğunu söyleyerek, XIX. yüzyıldan önceki Osmanlı arşiv belgelerinde 'Alevî' ifadesinin geçmeyip, daha çok, 'Râfizî', 'Kızılbaş', 'mülhid', 'zındık' ifadelerinin kullanıldığını söyler. (bkz. Mélikoff, *Efsaneden Gerçeğe*, s. 319; *Uyur İdik Uyardılar*, s. 25-26 ve 53)

⁷ Nejat Birdoğan bu araştırmacıların biridir. bkz. Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s.10. Bize kalırsa burada problem, Birdoğan'ın heterodoksi anlayışından kaynaklanmaktadır. Halbuki gerçekte kendisinin Aleviliğin mahiyeti ile ilgili söyledikleriyle, Aleviliği heterodoksi olarak tanımlayanlar arasında pek fark yoktur. Aleviliği heterodoksi olarak yorumlayanların başında Köprülü, İ. Mélikoff, A. Y. Ocak ve Reha Çamuroğlu gelmektedir.

⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 2.

işaret etmiştir.⁹ Yine ona göre, Anadolu'ya Türklerin göçleriyle başlayan ve dört asır devam eden süreçte meydana gelmiş dinî oluşumları anlayabilmek için, olaylara bütüncül bir gözle bakmak gerekir.¹⁰

1. Türkistan'da Tasavvuf ve Sûfilik'in Yayılması

Türkler için hiç yabancı bir saha olmayan ve eski İran ananelerini sinesinde saklayan Horasan, sûfilik akımının da başlıca merkezlerinden biriydi. Bu nedenle Mâverâünnehir İslamlaştıktan sonra, bu akımın İslamiyet'in önceden takip ettiği yollardan Türkistan'a girmesi gayet normaldi. Hemedan, Nişapur, Merv IX.yüzyılda sûfilerle dolmuştur. X.yüzyılda da Buhara ve Fergana'da şeyhlere tesadüf edilmeye başlanmıştır. Fergana'daki Türkler kendi şeyhlerine Bab yani Baba ismini vermişlerdir. Esasen, önceden Horasan'a gelmiş olan Türklerden de Mehmed Ma'şuk Tûsi, Emir Ali Abu gibi bazı tanınmış sûfiler yetişmişti. İşte bu gibi amillerin etkisiyle, Türkler arasında sûfilik akımı hızlı yayılmıştır. Buhara, Semerkand, Kaşgar gibi büyük İslam merkezlerinden, birçok fedakar dervişlerin göçebe Türkler arasına yayıldıkları ve yeni akideler, düşünceler götürdükleri görülmektedir. Kendilerine ilahiler, şiirler okuyan, Allah rızası için iyilikte bulunan, daima cehennem azabıyla korkutan bu dervişleri, saf Türkler, eskiden dinî kutsiyet atfettikleri ozanlara¹¹ benzeterek hararetle kabul ediyorlar, dediklerine kolayca inanıyorlardı.¹²

Bu şekilde İslamiyet'i kabul eden Türkler arasında, eski ozanların yerine Ata veya Bab unvanlı bir takım dervişler ortaya çıkmıştır. Ananeye göre, Hz.Muhammed (sav)'in sahabesinden sayılan Arslan Bab¹³ ile İslamiyet'i anlamak amacıyla Hicaz'a kadar giderek, Hz.Ebubekir ile görüşen ve o sayede İslamiyet'i kabul eden Ozanlar Piri meşhur Korkut Ata (Çoban Ata), işte bunlardan kalan bir geleneği hatırlatmaktadır. Fakat, bu ilk Türk sûfilerinin en tanınmış, kendi adına kurulmuş olan Yesevîlik tarikatıyla hatırası Orta Asya, Azerbaycan, Anadolu ve Volga Türkleri arasında yüzyıllarca yaşayan Hoca Ahmet Yesevî'dir.¹⁴

2. Türklerin İslamlaşmasında İran Tesiri

Türkler, coğrafi konumları gereği, pek eski zamanlardan beri Çin ve İran ile daima münasebette bulunmuşlardır. Uzun asırlar her iki medeniyetin de etkisinde kalan Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra İran'ın etkisinde daha çok kalmışlardır. Ger-

⁹ Köprülü, a.g.e., s. 2-4 vd. Nitekim o, Ahmet Yesevî'yi Doğu Türklerinin, Yunus Emre'yi de Batı Türklerinin edebiyat mümessili olarak görmüştür. (bkz. a.g.e., s. 4.)

¹⁰ Köprülü, "Bektaşîliğin Menşeleri", *Türk Yurdu*, Sayı (169-8/1925) Tübitay Yayınları, Ankara 2001, s. 69.

¹¹ Ozan, Oğuzların en eski râhip, büyücü şairleridir. Tonguzlar aynı görevi yapan adamlara 'Şaman', Altay Türkleri 'Kam', Kırgızlar, 'Baksı' derlerdi. Sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik gibi birçok görevleri kendilerinde toplayan bu adamların halk arasında büyük ehemmiyetleri vardı. Fakat muhtelif zaman ve yerlerde bunlara verilen önem, kıyafetleri, musiki aletleri, yaptıkları işin şekli değişmekle beraber; gökteki ilâhlara kurban sunmak, ölünün ruhunu yerin dibine göndermek, ölümlerini hatıralarını yaşatmak, kötü cinlerle mücadele gibi çeşitli görevler hep bunlara aitti. XV. Yüzyıla kadar Anadolu'da da rastlanan bu ozanların yerini, bu yüzyıldan sonra aşıklar almıştır. (bkz. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 242-243, not 88.)

¹² Köprülü, a.g.e., s. 14; *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken, İstanbul 1980, s. 192-193.

¹³ Söylenceye göre, Şeyh Baba Arslan, Hz. Muhammed (sav)'in ileri gelen sahâbilerinden biridir. 400 veya 700 sene yaşamıştır. Gelenekte, Hz. Peygamber tarafından Ahmet Yesevî'yi irşâd etmekle memur kılınmıştır. (bkz. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 28-29). Naim-Bek Nurmuhammedoğlu, Arslan Baba'nın, Hz. Peygamber'in sahâbilerinden Selmân-ı Fârisî olduğunu söylemektedir. (bkz. Naim-Bek

Nurmuhammedoğlu, *Hoca Ahmet Yesevî Türbesi* (Çeviren-Hazırlayan: Hayati Bice), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.5.)

¹⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 19; *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken, İstanbul 1980, s. 193.

çekte İran medeniyeti, Abbasiler zamanında İslam medeniyeti üzerinde de çok tesirler bırakmıştır. Çünkü Abbasiler, yönetimlerinde Sâsânîler'in devlet politikalarını uygulamışlardır.¹⁵

Bir de şu hususu göz önüne almak gerekir ki; Türkler İslamiyet'in birçok unsurlarını doğrudan doğruya Araplardan değil, Acemlerden almışlardır. İslam medeniyeti Türklere, İran kültürünün merkezi olan Horasan yolu ile Mâverâünnehir'den geçerek geliyordu. Mâverâünnehir'in birçok büyük merkezleri bile mânen 'Türk' olmaktan ziyade 'İranî' idi. İşte, bundan dolayıdır ki, İslâmiyet'ten önce de tanıştıkları için Türklere yabancı gelmeyen İranlılar, İslâm medeniyeti dairesine girmek için yine onlara yol gösterdiler.¹⁶

Köprülü, İran tesirine örnek olarak, Türklerin İslâmiyet'i kabul ettikten sonra bilinen ilk Türkçe eser olan Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'ini vermektedir. Ona göre bu eserdeki İran tesirleri özellikle dil, vezin ve şekilde kendini göstermektedir.¹⁷

3. Ahmet Yesevî ve Yesevîlik

Fuat Köprülü, toplumların sosyal hayatlarında derin izler bırakan kişilerin, o toplumlar üzerinde bıraktığı etkiler nedeniyle hayatlarının zamanla efsanevi bir hale büründüğünü, bunun da o kişi veya kişilerle ilgili tarihi bilgilerin karşısında söylencelerin ortaya çıktığını belirterek, zamanla söylencenin üstün gelecek tarihi bilgileri örttüğünü söylemiştir.¹⁸

Köprülü gerek Ahmet Yesevî'yi gerekse diğer meşhur velileri tanıtırken önce bu kişilerin etrafında halelenmiş menkıbeleri göz önüne alıp onlardan hareketle tarihi kişiliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu da doğal olarak tarihi gerçek kişilik ile efsanevi/söylencesel kişiliği tam olarak birbirinden ayıramamaya ve bazen de yanlışlara düşmeye sebep olmuştur.

Nitekim Köprülü, Ahmet Yesevî'yi, İlk Mutasavvıflar'da, Yesevî'yi anlatan Nakşi geleneğine dayanarak, onu dinîni yaşayan ortodoks sünni bir alim olarak tanıtmıştır. Fakat Köprülü, İslam Ansiklopedisi'nin Türkçe baskısı için yazdığı Ahmet Yesevî maddesinde ise, İlk Mutasavvıflar'da Yesevî'nin kişiliği ile ilgili yazdıklarının tam olarak doğruyu yansıtmadığını söyleyerek kendini düzeltmiştir. Şöyle der:

"... Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'ı yazarken, gerek Ahmet Yesevî'nin sūfiyane şahsiyetini, gerek Yesevî tarikatının hüviyetini tamamıyla Nakşibendi kaynaklarının gösterdiği şekilde tasvir etmişim. Halbuki, Babai, Haydari ve Bektaşî ananelerinin Ahmet Yesevî hakkındaki rivayetleri, şüphesiz, tarihi hakikate daha yakındır. İlk Mutasavvıflar'ın neşrinden sonra Bektaşîliğin menşeleri hakkında yaptığım araştırmalar ve elde ettiğim yeni vesikalar, bana bu hususta kat'i bir kanaat vermiştir."¹⁹

Tarihi gerçek kişiliğinden ziyade, söylencelerdeki anlatımlarla hayatını bilebildiğimiz Ahmet Yesevî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ahmet Yesevî,

¹⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 20.

¹⁶ Köprülü, a.g.e., s. 21.

¹⁷ Köprülü, a.g.e., s. 21.

¹⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 27. Menkıbeler ve Menâkıbnâmeler ile ilgili olarak bkz. A. Y. Ocak, *Kültür Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK, Ankara 1992.

¹⁹ Köprülü, "Ahmet Yesevî", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 212; Yine aynı mealde sözleri için bkz. Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 187. A. Y. Ocak da Ahmet Yesevî'nin dinî kimliği ile ilgili olarak aynen Köprülü gibi düşünmektedir. (krş. Ocak, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, s. 33-37, 52-56.) Mélikoff da böyle düşünüyor görünmektedir. (bkz. Mélikoff, *Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe*, s. 36-37; *Uyur İdik Uyardılar*, s. 176-177.)

Hacegân/Hocalar silsilesine mensup olduğu için Hâce/Hoca diye isimlendirilmiştir. Muhtemelen XI.asrın ikinci yarısında, Taşkent'in kuzey doğusunda, bugünkü Çimkent yakınında Sayram'da doğmuş ve buranın kuzeybatısında, Sir Deryâ havzasındaki Yesi'de yaşamıştır. Yesevî nisbesi buradan gelmektedir.²⁰

Ahmet Yesevî'nin, önceki araştırmalarından çıkan sonuca göre, ortodoks bir sünni olduğunu söyleyen Köprülü'nün daha sonraki çalışmalarında bu görüşünden vazgeçtiğini onun ortodoks bir sünni değil, heterodoks bir kişi olduğu sonucuna ulaştığını yukarıda ifade etmiştik.

Ancak o, bu kendi kendini düzelttiği, İslâm Ansiklopedisi'ndeki Ahmet Yesevî maddesinde, Yesevî'yi anlatırken yine İlk Mutasavvıflardaki anlatım biçimine yakın bir tarzda tanıtmıştır. Yine onun sünni bir sûfi olan Yusuf Hemedâni'nin halifesi saymış ve Buhara'da sayılı hocalardan dersler aldığını ifade etmiştir. Bu çelişkili durumu Köprülü, Ahmet Yesevî ve bir tarikat olarak Yesevîliğin, heterodoks bir yapıda olmasına rağmen Mâverâünnehir ve Harezm bölgelerinin sünnilüğün büyük merkezlerinden olması nedeniyle 'ortodoks' bir mahiyet arz etmiş olabileceğini söyleyerek aşmaya çalışmış görünmektedir.²¹

a.Ahmet Yesevî ve Divan-ı Hikmet

Ahmet Yesevî'nin, Türkler arasında tasavvuf esaslarını yaymak için halk edebiyatı şekillerine uygun, hece vezni ile Türkçe manzumeler yazmış olduğu bilinmektedir. Ancak XV. ve XVI. asırlarda bu manzumelerin toplanmasıyla oluşturulan Dîvan-ı Hikmet'in Yesevî'ye aidiyeti şüphelidir. Çünkü elimizde bulunan en eski nüsha XVII.asırdan öncesine gitmemektedir.²²

Divan-ı Hikmet'in Yesevî dervişleri tarafından oluşturulduğu, eser üzerinde yapılacak basit bir çalışmayla anlaşılabilir. Nitekim hikmetlerde Yesevî'den en az iki asır sonra yaşamış olan Nesîmî(ö.1417)'ye atıflarda bulunulması da, bu hikmetlerin en azından hepsinin Yesevî'ye ait olamayacağını basit bir göstergesidir.²³

Divan-ı Hikmet; konu bakımından, dervişliğin ve dervişlerin faziletlerinden bahsedilen methiyeler, sonunda dinî-ahlaki sonuçlar çıkarılmış meşhur İslam menkıbeleri, Peygamber'in hayatına ve mucizelerine ait bir takım parçalar, dünya halinden şikayet ve kıyamet günlerinin yakınlığına hatırlatmak amacıyla yazılmış zâhidâne şikayetler, cennet ve özellikle cehennem hallerinden bahsedilen destanlar gibi konuları içermektedir. Ancak bu eserin edebi açıdan pek bir kıymeti yoktur. Edebi zevkten mahrum bir eserdir. Ancak yine de Türkler üzerinde çok etkili olmuştur. Bunun da temel nedeni

²⁰ Köprülü, "Ahmet Yesevî", s. 210; *İlk Mutasavvıflar*, s. 61-62; Mélikoff, *Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe*, s. 30-35; Ocak, a.g.e., s. 31.

²¹ Köprülü, "Ahmet Yesevî", s. 211-212.

²² Köprülü, a.g.m., s. 213-214; *İlk Mutasavvıflar*, s. 121-122. Günümüzde de Dîvan-ı Hikmet üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde, Köprülü'nün ifade ettiği gibi XVII. yüzyıldan öncesine ait nüsha yoktur. Hayati Bice'nin Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlarından çıkan *Dîvân-ı Hikmet* adlı çalışması da daha önce 1836'da Kazan'da basılan nüsha esas alınarak yayımlanmış bir çalışmadır. Bu çalışmadan önce Türkçe'de Dîvân-ı Hikmet'in tam metninin basımı yoktur. Ancak Kemal Eraslan tarafından hazırlanan ve Kültür Bakanlığınca yayınlanan *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler* adlı çalışma var ise de bu, 70 adet hikmetten oluşmuş bir çalışmadır. (bkz. Kemal Eraslan, *Ahmet Yesevî Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993 (3. bs.), Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. XVII.)

²³ Köprülü, "Ahmet Yesevî", s. 213-214; *İlk Mutasavvıflar*, s. 124-150.

hem mahiyet itibariyle dinî-tasavvufi unsurlardan müteşekkil olması, hem de halk edebiyatından alınan milli unsur olsa gerektir.²⁴

b.Yesevîliğin Tarihi Gelişimi

Köprülü, Ahmet Yesevî ile ilgili tarihi verileri ve söylenceleri/menkibeleri kendi ifadesiyle 'tenkidî bir şekilde mezcederek', Yesevîlik tarikatının tarihi ve coğrafi oluşumuyla ilgili olarak şu sonuçlara ulaştığını söyler:

a. Yesevîlik, bir Türk sûfisi olan Ahmet Yesevî tarafından, tamamen Türk olan bir çevrede kurulmuş, ilk büyük Türk tarikatıdır.

b. Yesevîlik, önce Seyhun, Taşkent ve Doğu Türkistan'da kuvvetli bir şekilde yerleşmiş, daha sonra Türk dil ve kültürünün Mâverâünnehir ve Harezmi sahalarında kuvvetlenmesine paralel olarak buralarda da ehemmiyet kazanmıştır. Ancak daha sonra, yine kuruluşuna zemin hazırladığı diğer bir Türk tarikatı olan Nakşibendiliğin Orta Asya'da etkili olmasıyla buralardaki tesiri nispeten azalmıştır. Daha çok, Seyhun sahasıyla Kırgız-Kıpçak bozkırlarına münhasır kalmış gibidir.

c. Yesevîliğin Anadolu'ya girişi XIII.asırdadır. Bu giriş, muhtemelen Moğol istilâsı neticesinde, Horasan, İran ve Azerbaycan bölgelerindeki Türkler arasında bir müddet varlık gösterdikten sonradır.

d. Yesevî şeyh ve dervişlerinin XIII. asırda Anadolu'ya göçleri, azalmakla beraber XIV.asırda da devam etmiştir.

e. Hacı Bektaş Veli ve Sarı Saltık gibi meşhur Anadolu sûfîlerinden başka, Azerbaycan ve Anadolu sahalarındaki birçok Yesevî dervişlerinin ananelerinin XVII.asırda hâlâ yaşadığını Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi sayesinde bilinmektedir.

f. XX.yüzyıl başlarında Dersim(Tunceli)'deki Kızılbaş Kürt aşiretlerinden önemli bir kısmının hâlâ (Vakit Gazetesi, 20 Haziran 1925) Ahmet Yesevî'ye mensup olduklarını iddia etmeleri, Yesevî propagandasının vaktiyle Anadolu'da ne kadar önemli bir rol oynadığını gösterir.

g. XIII.asırda Haydariye tarikatının doğmasında etkili olan Yesevîlik, aynı asrın ikinci yarısında Anadolu'da Babai ve Bektaşî tarikatlarının teşekkülünde de etkili olmuştur.²⁵

Köprülü'nün Anadolu Aleviliği problemine bakış açısını takip ederek, onun bir bütün olarak gördüğü Türk tarihinin, konumuzla ilgisi sadedinde Orta Asya boyutunu, yine onun bakış açısına göre yansıttık. Şimdi onun Anadolu'da Aleviliğin nasıl oluştuğu ile ilgili görüşlerini inceleyelim.

III. KÖPRÜLÜ'YE GÖRE ANADOLU ALEVİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİNDE İNANÇLAR, SOSYAL GRUPLAR VE ETKİN ŞAHSİYETLER

Anadolu'nun tarih boyunca göze çarpan en önemli özelliği, üzerinde birçok medeniyeti barındırması ve birçok medeniyetin de geçiş noktası üzerinde yer almasıdır. Anadolu şimdi olduğu gibi geçmişte de doğu ile batı arasında bir köprü olmak bakımından büyük önemi haizdir. Köprülü, ortaçağda Anadolu'nun özellikle büyük

²⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 167; *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 195, 197.

²⁵ Köprülü, "Ahmet Yesevî", s. 213; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara 1999, s. 98; *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 194.

şehirlerinin hem etnoloji hem de inanç itibarıyla farklı görünümde olduğunu söylemiştir.²⁶

I. Oğuz Aşiretleri ve Selçuklu Medeniyeti

Selçuklu İmparatorluğunu kuran Oğuzlar, Göktürk devletini kuran Türk koludur. Bunlar daha Sâsânîler zamanında Horasan sınırlarında bulunuyorlardı. Yoğun olarak buldukları yerler, Seyhun ve Ceyhun civarları olup, başkentleri Seyhun yakınındaki Yeni Kend kasabasıydı. Fakat bunların büyük bir kısmı henüz göçebe idiler. Geniş otlaklarda yetiştirdikleri koyun ve deve sürülerinin ürünlerini Mâverâünnehir ve Harezmi halkına satarlardı. Bunlar zaman zaman civar memleketlere çapullarda da bulunurlardı. Kıpçakların baskısı neticesinde XI.yüzyılda Mâverâünnehir ve Horasan'a geçtiler. Bu yüzyılla beraber Oğuzların İslamlaşması artık başlar. Önceleri farklı reislerin idaresi altında olarak Karahanlılar, Sâmânîler ve Gaznelilerle siyasi ve askeri münasebetleri olduktan sonra, aralarından çıkan Selçuklu hanedanının azimli ve becerikli idaresi altında Çin Türkistan'ından, Mısır ve Bizans sınırlarına kadar büyük bir imparatorluk kurdular. İlk Selçuklu hükümdarlarının Seyhun civarından devamlı göçebe olarak gelen Oğuzları daima batı sınırlarına sevk etme siyaseti sayesinde, Azerbaycan, Güney Kafkasya, Erzurum, Irak, Kuzey Suriye havalisinde kuvvetli Türk zümreleri yerleşerek, o bölgelerin etnik çehresini önemli ölçüde değiştirdikleri gibi, Anadolu'nun son bir şekilde Türkleşmesi de bu Oğuz göçlerinin bir sonucudur.²⁷

Köprülü, Oğuz aşiretlerinin inanç yapılarıyla ilgili olarak; onların Batıni akımların etkili olduğu Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde bulduklarını, İslam'ı kabul etmelerine rağmen hâlâ eski milli geleneklerinin ve eski dinlerinin etkisi altında kaldıklarını söyler. Ona göre, Oğuzlar her ne kadar Hıristiyanlık, Hinduizm, Mazdeizm, Maniheizm gibi farklı din ve inançlardan etkilenmiş olsalar da İslamiyet de dahil tüm bu inançlar o Türkmenler için kapalı ve anlaşılabilir yönler barındırıyordu. Bu nedenle onlar eski sade inançlarını unutmamışlardır. Köprülü'ye göre, bugün Kızılbaş, Alevi, Hurufi, Ali İlahi gibi isimlerle Anadolu ve İran'da varlıklarını sürdüren heterodoks zümreler, bu Oğuz aşiretlerinin torunlarıdır.²⁸

Anadolu'ya yerleşen Oğuz Türkleri, Müslüman Arap ve İran medeniyeti ile temastan sonra, geldikleri bu yeni alanda, eski ve İslami olmayan medeniyetlerin kalıntılarına rastlamışlardı. Yavaş yavaş Türkleşen büyük ve eski Anadolu şehirlerinde, Türkler eski Bizans veya Ermeni sanat eserleri ve mimarisine rast geldikleri gibi, Hıristiyanlarla yan yana yaşamak suretiyle aralarında doğal bir gelenekler etkileşimi meydana geldi. Aşiret halinde yaşayan göçebe Türkler, asırlarca önceki yaşayış tarzlarını kolayca değiştirmediklerinden, bütün bu tesirlere yabancı kalıyorlardı. Fakat büyük şehirlerde yerleşenlerin bu tesirlerden etkilenmemeleri adeta imkansızdı. Ancak, hayat bakımından incelmış, yükselmiş olan şehir halkı çoğunlukla uzun bir medrese tahsili görmüş, Arap ve Acem ilim ve edebiyatına karşı ruhunda derin ve samimi bir hayranlık saklamış olduğu için, İslam medeniyetine nispetle maddeten ve manen daha aşağı gördüğü bu Hıristiyan medeniyetine karşı –az çok hakaret edici- bir kayıtsızlığa sahipti. Bu nedenle bu İslami olmayan medeniyetin Türkler üzerindeki etkisi, başlıca mimari

²⁶ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, (Franz Babinger'in makalesiyle beraber) Hazırlayan, Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 53.

²⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 179-180.

²⁸ Köprülü, "Bektaşîliğin Menşeleri", s. 70-71; *Anadolu'da İslamiyet*, s. 44-45.

gibi harici ve maddi unsurları daha bariz olan sanatlarda bile kısmen ortaya çıkmıştır. Buna göre Anadolu Selçuklularının meydana getirdiği medeniyet, eski Türk ve Arap-Acem unsurlarından etkilenmiş, İslami olmayan unsurun etkisi çok az olmuştur.²⁹

Köprülü, XIII-XVI.asırlarda Anadolu ve İran Türkleri arasında meydana gelen Batınî hareketlerde Türklerin de önemli etkisinin olduğunu söyleyerek, İslâm heterodoksi tarihinde Türklerin de çok önemli bir rolü olduğunu söylemiştir.³⁰

2.XIII. Asırda Anadolu'nun Durumu

XIII. asır, siyasi değişiklikler bakımından, ortaçağ Anadolu tarihinin en dikkate şayan, en hareketli devridir. O devrin bir portresini çizmek gerekirse; Anadolu Selçuk Devleti siyasi ve kültürel bakımlardan zirvededir.

- IV.Haçlı Seferi'nden sonra, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki enkazı üzerinde İznik ve Trabzon devletleri kurulmuştur.
- Moğollar Anadolu'yu istilâ ederek, buraya hakim olmuşlar ve Selçuk hakimiyetini bir gölge haline getirmişlerdir.
- Anadolu Türkleri, Büyük İlhanlı İmparatorluğu içine girmişlerdir.
- İlhanlılara rakip olan Mısır-Suriye Memluk İmparatorluğu, dost ve müt-tefiki olan Altınordu İmparatorluğu ile beraber, Anadolu'da siyasi faa-liyetlere başlamışlardır.
- Yine İstanbul'daki Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlanması da bu asırdadır.³¹

XIII.asırdaki bunca siyasi olayın, sosyal hayatın bütün tezahürlerinde etkili olması ve derin tepkiler meydana getirmesi nedeniyle ki, Anadolu'da asırlarca etkili olmuş birtakım büyük tarikatların oluşumu, göçebe aşiretlerle yerli halk arasındaki ekonomik uçurumun dinî bir kıyam adı altında Selçukluları en güçlü oldukları bir zamanda sarsması bu asırda olmuştur.

3.Babailer İsyanı ve Aleviliğin Tarihsel Altyapısı

Anadolu din tarihi ile ilgili belki de en önemli olay Babailer İsyanı adıyla bilinen, Türkmenlerin yaptıkları kıyamdır. Bugün artık bu konuyla ilgili yapılmış çalışmalar sayesinde bu isyanın mahiyeti daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.³²

Köprülü, İlk Mutasavvıflar'da, Babailer isyanını, Anadolu'da Kızılbaşlık, Bektaşilik gibi grupların oluşumunun bir başlangıcı olarak gördüğünü söyleyerek, bu isyanla ilgili kesin bilgilere sahip olunmadığını söyler.³³ O, İlk Mutasavvıflar'da isyanın arkasındaki kişi olarak, Baba İlyas Horasani'yi göstermiş, Baba İshak'ı ise ya onun ölümünden sonra ona uymuş bir kişi ya da onun adına isyan çıkaran halifesi olarak göstermiştir.³⁴

²⁹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 190.

³⁰ Krş. Köprülü, "Bektaşiliğin Menşeleri", s. 69-70.

³¹ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 27-39. Ayrıca Anadolu'nun XIII. yüzyıldaki durumuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

³² Babailer İsyanı ile ilgili olarak, şimdiye kadar yapılmış en kapsamlı çalışma, A. Y. Ocak'ın "Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü", Dergâh Yayınları, İstanbul 1996 adlı çalışmasıdır. Yine bu konuyla ilgili olarak bkz. Reha Çamuroğlu, *Tarîhî, Heterodoksi ve Babailer*, Metis Yayınları, İstanbul 1992.

³³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 208-209.

³⁴ Köprülü, a.g.e., s. 207-211. Bugün artık Baba İlyas Horasânî'nin torunu Elvan Çelebi tarafından yazılan *Menâkıbu'l-Kudsîyye fi Menâsibi'l-Ünsîyye* adlı eserin yayınlanmasıyla Baba İshak'ın Baba İlyas'ın baş halifesi olduğu açığa çıkmıştır. bkz. Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fi Menâsibi'l-Ünsîyye Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin*

Fakat İslam Ansiklopesi'nde yayınladığı Bektaş maddesinde ise bu sefer Baba İshak'ı isyanın baş aktörü olarak göstermiş Baba İlyas'tan söz etmemiştir.³⁵ Köprülü, Bektaşiliğin Menşeleri adlı makalesinde de, Baba İlyas'tan hiç söz etmeyip sadece Baba İshak'tan bahsetmektedir.³⁶ Öyle görünüyor ki, Köprülü Baba İlyas ve Baba İshak'ı aynı kişi olarak görmektedir.

Köprülü'ye göre, bir Kalenderiye babası olan Baba İshak, bu isyanda siyasi gayeler gütmüştür. Buna delil olarak da, Selçuklularla problemleri olan Harezmîleri yanına çağırmasını gösteriyor ki, bu onun siyasi mahareti olduğunu gösterir Moğolların ve Eyyubi prenslerinin de bu isyanda parmakları olabileceğini söyler.³⁷

Köprülü'nün Babailer İsyanı'yla ilgili olarak dikkat çektiği bir nokta da, isyanın, öteden beri farklı inançlara beşiklik etmiş bir bölgede meydana gelmesidir. Nitekim buralar daha sonra, Safevîler için de hareket noktası olacaktır.³⁸

Tarihi kaynaklarda, 'siyah libaslı, kızıl börklü, ayakları çarıklı' olarak nitelenen göçebe Türkmenlerle Moğol hakimiyeti devrinde Karaman Oğulları ile birlikte Konya'yı istilâ eden Türkmenler bu isyanı çıkaranlarla aynı gruptadırlar.³⁹

Karaman Oğuzları'nın, Anadolu'daki Türkmen kabileleri üzerindeki etkilerinden hareketle, bunlarla Karaman Oğulları arasında bir yakınlık ihtimali üzerinde durur. Nitekim Sünnilik siyaseti güden Osmanlı padişahlarının Anadolu Türkmenlerini itaat altında tutmak için çektiği zorluğa karşılık Karaman Oğullarının, Türkmenlerle samimi münasebetlerde bulunması, akla bunlar arasında inanç birliği çağrışimleri yapmaktadır.⁴⁰

4. Anadolu'da Tasavvuf Cereyanı

İslam alemindeki tasavvuf cereyanı daima gittikçe artan bir kuvvetle bütün İslam memleketlerini sarmış, her tarafa hızla yayılmıştı. Gazali(ö.1111)'den sonra Ehl-i Sünnet inançlarıyla pek iyi telif edilmiş olan bu cereyan XII. ve XIII.yüzyıllarda İran'da, Orta Asya'da, Suriye'de, Mısır'da ve Anadolu'da birçok tekkeler kuruyordu. Bu tekkelerde yaşayan mutasavvıfların hakiki yüzleri kalın menakıp bulutlarıyla örtülmüş olsa bile, o bulutların ardında bir çok mühim şairlere, derin ve serbest düşünceli bir çok mütefekkiye rastlanabilir. Özellikle İbn Arabi(ö.1241)'den sonra vahdet telakkisini en geniş bir surette kucaklamış sûfilere sık sık rastlanacaktır. Bağdat'taki Abbasi halifelerinin maddi ve manevi etkileri zayıflayıp, hakimiyet farklı yerlerde farklı yerel emirlerin eline geçince, bunların bazı maddi sebeplerle tekkelere ve mutasavvıflara iltifat ve teveccüh ettikleri görülmektedir. İşte kuvvetli bir siyasi merkeziyetin yokluğu ve memleketteki anarşi, ruhlarda tasavvuf ihtiyacını doğuruyordu.⁴¹

Tasavvuf akımı, Anadolu'da da kurulmaya başlanan farklı tekkelerle kendini gösteriyordu. Ancak XII. ve XIII.asırlarda kurulan tekkeler daha çok Batıni karakterli idiler. Bunların en yaygın olanları Kalenderiler ve Haydariler idi.

→

Menkıbevi Tarihi (Hazırlayanlar: İsmail E. Erünsal – Ahmet Yaşar Ocak, TTK, Ankara 1995) 538, 540, 546, 547, 549, 553, 561, 576, 588, 593, 595, 597, 612, 618, 623, 624, 629, 630 ve 1616.beyitler.

³⁵ Köprülü, "Bektaş", *İslam Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1943, s. 461.

³⁶ Köprülü, "Bektaşiliğin Menşeleri", s. 74; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 48.

³⁷ Köprülü, "Bektaşiliğin Menşeleri", s. 74; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 49.

³⁸ Köprülü, "Bektaşiliğin Menşeleri", s. 74.

³⁹ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 49.

⁴⁰ Köprülü, "Bektaşiliğin Menşeleri", s. 74; *Anadolu'da İslamiyet*, s. 51-52.

⁴¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 195-196.

a. Kalenderiler-Haydariler ve Diğerleri

Babailerin ve Türkmen şeyhlerinin kaynağını Köprülü'ye göre kısmen Yesevîlik kısmen de Kalenderîlik tarikatlarında aramak gerekir. Yesevîlik hakkında kısmen bilgi verilmişti. Kalenderîlik'e gelince; Köprülü, yalnız Anadolu'nun dinî tarihi değil, genel tasavvuf tarihi bakımından da önemli tesirleri olan bu tarikat hakkında kendi zamanına kadar hiç çalışma yapılmadığından yakındır.⁴² Onun araştırmalarına göre Kalenderîlik; kaynağını Horasan mektebi veya Melâmetîye⁴³ denen ve Cemâleddin Sâvî (ö.1070/1) den sonra Suriye, Mısır, Irak, İran, Hindistan, Orta Asya ve Anadolu sahalarında ortaya çıkan büyük bir tarikattır. Kalenderiler, ayinlerinin garipliği ve mensuplarının dinî konularda aldırılmaz, rahat tavırlarından dolayı, 'Avarifu'l-Maârif' müellifi Sühreverdi (ö.1191) gibi şeriata bağlı sûfîlerin şiddetli hücumlarına maruz kalmıştır. Mensuplarının kıyafetleri, yaşayışları ve ahlak anlayışları itibarıyla Hind Sadhu'larını hatırlatan bu tarikat, muhtelif zaman ve mekanlarda bazı farklar göstermekle beraber, 'mücerredlik, fakr, dilenme ve melâmet' esaslarına bağlıdır. Kalenderler, saçlarını, kaşlarını, sakal ve bıyıklarını traş ederek kendilerine has bayraklar ve dümbeklerle, oldukça kalabalık gruplar halinde şehirden şehire gezerlerdi. Çünkü onların inançlarının temelinde hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın, dünyadan el-etek çekerek asla geleceği düşünmemek yatmaktadır. Bekarlığı, fakirliği ve dilenmeyi kendilerine şiar edinen bu gruplar, insanların kendilerini kinamalarına/melâmet yardımcı olsun diye saçlarını, sakallarını, kaşlarını kazıtırlardı. Bazı merkezlerde tekkeleri olmakla beraber genelde gezgincilerdir.⁴⁴

Köprülü'ye göre, özellikle Moğol istilâsından sonra, istilâ edilen veya istilâ korkusuna maruz bulunan yerlerden Anadolu'ya derviş göçü çoğalmıştı. Türkistan, Buha-ra, Harezmi, Irak ve İran'dan birçok derviş Selçuklu saltanatının himayesine sığınmak için geliyorlardı. Gerek Moğol istilâsından önce, gerek sonra Anadolu'ya gelen bu dervişler arasında en büyük çoğunluğunu Kalenderîler ve onun Haydariye gibi başlıca şubelerine mensup insanlar oluşturuyordu.⁴⁵

İslâm dünyasında tasavvuf akımının kuvvetlenip, tarikatların meydana gelmesine paralel olarak; aşırı Şii ve Batınî akideleri bu oluşumların içine girerek, Kalenderîye, Haydariye vs. gibi bir takım tarikatların teşekkülünde etkili olmuşlardır. Türklerin bu husustaki rolleri ise yadsınmaz bir derecededir. Mesela, menşeiini Hamdûn Kassâr ve Ebu Said Ebulhayr gibi büyük sûfîlerin temsil ettiği Horasan Melâmetîyesinden alarak farklı etkilerle farklı İslâm ve Türk sahalarında muayyen bir tarikat şeklinde ortaya çıkan ve 'Tâife-i Abdalân', 'Cevalika' gibi isimler alan bu zümreler bir takım garip âdetlerinden ve din hususundaki vurdum duymazlıklarından dolayı ehl-i sünnet ulemâsı ve hatta sûfiye tarafından ağır ithamlara maruz kalmışlardır. Osmanlı kaynaklarında tarihçilerin 'abdâl, ışık, torlak, şeyyad, haydarî, edhemî, câmî, şemsî' gibi adlarla andıkları da bu kalenderlerdir. XI.asra kadar İslâm ve bilhassa Türk memleketlerinde pek

⁴² Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 98.

⁴³ Melâmetîlik ile ilgili bkz. Ömer Rıza Doğrul, *İslam Tarihinde İlk Melâmet*, İnkılap Kitabevi, tsz.;

Cavit Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.

⁴⁴ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 99; *Anadolu'da İslamiyet*, s. 49-51, 90 not 35; Kalenderîlik ile ilgili A. Y. Ocak'ın şu çalışmalarına bakılmalıdır: *Kalenderîler-Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik*, TTK Yayınları, Ankara 1992; *Babailer İsyanı*, s. 66-69.)

⁴⁵ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 49.

yaygın olan bu tarikat XII.asırdan itibaren birtakım tali şubeler doğurmuştur ki, bunlardan en çok dikkat çeken Haydariye tarikatıdır.. Sava'daki büyük tekkesi asırlarca şöhretini kaybetmeyen ve neslen bir Türk şehzâdesi olup 1221'den sonra ölen Şeyh Kutbeddin Haydar, zamanında büyük bir şöhret kazanarak bilhassa Türk gençlerinden birçok müride sahip oldu.⁴⁶

Aşırı Şii-Batınî eğilimleriyle dolu olan Kalenderiye ve Haydariye tarikatlarıyla Bektaşilik arasında o kadar benzerlik vardır ki, sonraları bunlar birbirinin yerine eş anlamlı olarak kullanılmışlardır.⁴⁷

Buna göre, Şiilik ile Fütüvvet; Şiilikle Kalenderiye ve Haydariye ve bunlarla Yesevîlik-Bektaşilik arasındaki sıkı ilişki ve benzerlikler, tesadüf eseri olan bir durum olmayıp, tarihen gerçek olan bir takım etkenlere dayanmaktadır. Yine Türkmen kitleleri arasına ehl-i sünnet inancına ters bir takım inançların kolayca yayılması ve yeni yeni inanç gruplarının oluşması da tesadüfle açıklanamayacak önemli bir olaydır.⁴⁸

Alevi-Bektaşî inancının kökenlerinin tam olarak kavranabilmesi için, Anadolu'nun XIII. asır dinî tarihinin iyi tetkik edilmesi gerektiğini söyleyen Köprülü, bunu yaparken Sünnî Selçuklu sultanlarının nüfuzuna tabi Anadolu'nun büyük merkezlerindeki sûfi akımlarıyla, kavmî ananeleriyle çok sıkı bir ilişki içerisinde olan Türkmen zümreleri arasındaki dinî anlayışı/tecelliye birbirinden ayırmak gerektiğini özellikle vurgular.⁴⁹

Anadolu'daki sosyal yaşamı anlamak bakımından, orada yaşamış kategorik grupların bilinmesi, bilinmeyenlerin açığa kavuşmasında önemli bir etken olacaktır. Osmanlı dönemi öncesi Anadolu'da yerleşik sosyal grupların varlığı, o dönemi anlatan tarih kitapları sayesinde ortaya çıkarılmıştır.

5. Anadolu'da Dört Sosyal Grup

Köprülü, ilk defa Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazâde'nin 'Tarih'inde; "Bu Anadolu'da misafirler ve seyyahlar arasında dört tayfa vardır ki anılır. Biri Anadolu Gazileri, biri Anadolu Ahıları, biri Anadolu Abdalları, biri de Anadolu Bacıları." diyerek⁵⁰, zikrettiği dört sosyal grubun mahiyetinin anlaşılmasını, Anadolu'nun siyasi ve sosyal tarihini anlaması için bir zaruret olarak gösterir.⁵¹ Bu dört grup şunlardır:

a. Gaziler ve Alplar (Gaziyân-ı Rûm)

Âşıkpaşazâde'nin Gaziyân-ı Rûm, başka kaynakların Alplar, Alp erenler gibi adlarla andıkları bu grup, yalnız Anadolu Selçuklularının son devirlerinde değil, daha ilk Anadolu fetihleri döneminde var olan sosyal bir teşkilattı. İslâmiyet'ten önce de Türkler 'kahraman, cengâver' anlamında bir lakap olarak 'Alp' unvanını kullanıyorlardı. Müslüman olduktan sonra ise, hem bu lakabı hem de Gazi lakabını kullanmaya başlamışlardır. Dinî, kutsal bir anlam olarak mücahitlere verilen Gazi lakabı Dânişmendiler'de ve bazı uç beyliklerinde hükümdarların bir unvanı olarak da kullanılıyordu. Tarihi kaynaklarda bazen genel olarak bütün Müslüman ordusunu ifade anla-

⁴⁶ Köprülü, "Bektaşîliğin Menşeleri", s. 71; *Anadolu'da İslamiyet*, s. 50; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 99.

⁴⁷ Köprülü, "Bektaşîliğin Menşeleri", s. 72.

⁴⁸ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 50.

⁴⁹ Köprülü, "Bektaşîliğin Menşeleri", s. 73.

⁵⁰ *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, Atsız Yayını, MEB, İstanbul 1992, s. 165.

⁵¹ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 83.

mında kullanılan bu unvan daha çok özel anlamda, ordudaki ya da büyük şehirlerdeki belirli bir grup için kullanılıyordu.⁵²

b. Ahiler (Ahiyân-ı Rûm)

Âşıkpaşazâde'nin Anadolu'da öneminden bahsettiği ikinci zümre Ahiyân-ı Rûm yani Anadolu Ahileri'dir. İbn Batuta'nın müşahedeleri sayesinde XIV.asırda bu teşekkülün Anadolu'da çok yayılmış olduğu bilinmektedir, diyen Köprülü, Ahi'leri XIII.asırdan XV.asra kadar, Anadolu şehirlerinde çok mühim bir rol oynayan, ezoterik/batinî bir teşkilat olarak tanımlar. Ona göre Ahi'ler, tarihçi Franz Babinger'in zannettiği gibi Osmanlılar zamanında değil, Selçuklular zamanında ortaya çıkmış olup, Ramsey'in de iddia ettiği üzere eski Anadolu'daki buna benzer mahallî teşkilatın basit bir devamından ibaret olmayıp, İslâm aleminin her tarafında göze çarpan 'esnaf teşkilatı'yla alakalı fütüvvet zümreleridir. Massignon'un da tahmin ettiği gibi bunların; Türkistan, Horasan, İran, Irak, Suriye ve Mısır'ın sınıî merkezlerinde teşekkül eden 'esnaf' teşkilatı olarak, Karamita dâîlerinin Batınî propagandalarıyla sıkı bir ilişkisi vardır.⁵³

XIII.asır başında bütün yakın doğu Müslüman dünyasında yaygın olan fütüvvet zümreleri, bir tür İslam şövalyeliğidir. Abbasilerin son kudretli halifesi Nâsır li dinîllah'ın yeniden tanzim ettiği bu zümre, Anadolu'da Ahi'ler adı altında ortaya çıkmıştır.⁵⁴

Fütüvvet teşkilatının Anadolu'da güçlenmesi, muhtemelen Sultan I. İzzettin Keykavus'un bu teşkilata girmesinden sonra olmuştur. Anadolu'nun manevi muhitindeki fikri cereyanlara uyarak biraz tasavvufi bir renk alan bu teşkilat, çeşitli zanaat gruplarının da içine girerek hem kendi güçlenmiş hem de bu grupları canlandırmıştır. XIII. asrın ikinci yarısından XIV.asra kadar Anadolu'da bir takım büyük devlet adamlarının, kadıların, müderrislerin, muhtelif tarikatlara mensup şeyhlerin ve büyük tacirlerin fütüvvet teşkilatına girdikleri görülmüştür ki, bu teşkilatın sosyal kuvvetini göstermesi bakımından önemlidir.⁵⁵

Anadolu'daki esnaf gruplarının fütüvvet teşkilatı içine girmesi, XIII. asrın ilk çeyreğinden sonra olmuş olmalıdır. Bu da, tarihi kaynaklardan ve Anadolu'da farklı asırlarda yazılmış farklı fütüvvetnâmelerin tetkikinden ortaya çıkan bir sonuçtur. Bu teşkilat içinde genç ve bekar işçilerin varlığından dolayı bazı alimlerce bu teşkilat, bir esnaf

⁵² Köprülü, a.g.e., s. 84. Alpler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Köprülü, "Alp", *İslam Ansiklopedisi*, cilt I, s. 379-384.

⁵³ Köprülü, "Bektaşîliğin Menşeleri", s. 73. Günümüzde de Ahilerin menşei meselesi hâlâ tartışmalı olup, bu konuda tam bir görüş birliği yoktur. Ahilik konusunda çok mesai sarf etmiş olan Mikâil Bayram'a göre, Ahilik yapı itibarıyla heterodoks (Şîî-Bâtınî) değil, Sünnî'dir. Ahî Evren de çok eser vermiş Sünnî bir halk filozofudur. (krş. Mikâil Bayram, *Ahî Evren ve Ahî Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991; "Türkiye Selçuklular Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahilik'in Doğuşuna Etkisi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, Konya 2001; *Şeyh Evhadüddin Hâmid el-Kirmânî ve Evhadîyye Tarikatı*, Konya 1993) Mikâil Bayram son yaptığı çalışmalarda da Ahî Evren'in meşhur Nasreddin Hoca ile aynı kişi olduğu sonucuna varmıştır. Bunun için (bkz. *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahî Evren*, Konya 2001) Bunun yanı sıra Mélikoff ve A. Y. Ocak ise Ahiliğin heterodoks bir mahiyette olduğunu söylemektedirler. (bkz. Mélikoff, *Elsaneden Gerçeğe*, s. 151-157; Ocak, *Türk Süflüğüne Bakışlar*, s. 169-190.) Bu son çalışmada yazar, Ahilik ile ilgili yapılmış olan çalışmaların tanıtımıyla beraber, yöntemler-yaklaşımlar-kaynaklar ve yorumlar açısından genel bir değerlendirmesini de yapmıştır.

⁵⁴ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 64; İllé Mutasavvıflar, s. 213, not 40.

⁵⁵ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 91.

teşkilatı, bazılarınca da sair tasavvufi tarikatlar gibi bir fütüvvet tarikati olarak kabul edilmiştir. Halbuki bunlar doğru değildir.⁵⁶

c. Bacılar (Bâciyân-ı Rûm)

Âşıkpaşazâde'nin üçüncü zümre olarak bahsettiği, Bâciyân-ı Rûm yani kadınlar teşkilatıdır. Başka hiçbir kaynakta zikredilmeyen bu zümrenin mevcudiyeti, araştırmacılarca garip karşılanmış; ya ifade de bir yanlış olduğu ya da Âşıkpaşazâde'nin yanlışlık yaptığı söylenmiştir. Ancak, Bektaşî geleneğinde, Hacı Bektaş Veli'nin bir müridi olarak gösterilen Kadıncık Ana'nın lakabı 'bacı' olarak ifade edilmekte ve tarikattan olan kadınlara 'bacı' denmektedir.⁵⁷

d. Anadolu Erenleri (Abdâlân-ı Rûm)

Âşıkpaşazâde'nin zikrettiği dördüncü ve son zümre olan Abdâlân-ı Rûm, Anadolu Abdalları anlamına gelip, Anadolu'nun heterodoks dervişlerini ifade eder. Bazı kaynaklarda Horasan Erenleri⁵⁸ adıyla da anılan bu grubun, XIV. asırda çok önemli bir dinî-sosyal rol oynadığı, Osmanlı Devleti'nin bu asırına ait bütün kaynaklarda Abdal veya Baba lakabını taşıyan ve ilk Osmanlı hükümdarlarıyla beraber savaflara katılan tahta kılıçlı, cezbeli birtakım dervişlerden bahsedilmesiyle de anlaşılır.⁵⁹

İlk Osmanlı hükümdarlarının yanında, menkibelere göre tahta kılıçlarla savaşan, kaleler alan, bir avuç müridi ile binlerce düşmanı ezen, Müslümanlığı yayan Abdal lakaplı bir çok derviş, mesela Abdal Musa, Abdal Murat, Kumral Abdal, Âşıkpaşazâde'nin Rûm Abdalları dediği zümreye mensuptur. Bu grup, yukarıda ifade edildiği üzere, Yesevîlik, Kalenderilik, Haydarilik gibi muhtelif heterodoks zümrelerin Anadolu'da Türkmen gelenekleriyle ve yerel inanışlarla karışmasından meydana gelen Babailiğin sonraki şekillerinden biri sayılabilir. Yine Osmanlı kaynaklarında görülen, torlaklar ve dervişler muhtemelen bu Abdallardır. İlk zamanlarda daha çok Kalenderilik etkisi altında olan Abdallar, XV. asırdan sonra Bektaşîlik'e meyletmışlerdir.⁶⁰

6. Anadolu Aleviliğinin Oluşum Sürecinde Etkin Şahsiyetler

Anadolu Aleviliğinin oluşum sürecinde etkili olan, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Barak Baba, Garkın Dede, Sarı Saltuk gibi birçok sûfi kişilik vardır. Ancak biz burada Anadolu Aleviliğinin oluşumunda etkileri belirgin olan ve Bektaşîlik tarikatına ismi verilen Hacı Bektaş-ı Veli ve günümüzde hâlâ heterodoks olup olmadığı tartışma konusu olan Yunus Emre'yi Köprülü'ye bağlı olarak ele alacağız.

a. Hacı Bektaş Veli

⁵⁶Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 92. Halbuki Köprülü *İlk Mutasavvıflar*'da Ahilerin, fütüvvet inancına mensup olmaları ve senetlerini Hz. Ali'ye dayandırmaları sebebiyle bir tarikat sayılabileceğini söylemiştir. (bkz. *İlk Mutasavvıflar*, s. 212-213)

⁵⁷Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 93-94; Bayram, *Bâciyân-ı Rûm teşkilâtının, Ahî teşkilâtının kadınlar kolu olarak Kayseri'de XIII. yüzyılda, Ahî Evren'in eşi Fatma Bacı tarafından kurulduğunu söyler*. (bkz. Bayram, *Bâciyân-ı Rûm*, Konya 1987; *Ahî Evren ve Ahî Teşkilâtının Kuruluşu*, s. 2, 3, 28, 83.)

⁵⁸Köprülü, eski kaynaklarda çokça geçen 'Horasan Erenleri' ifadesinin bazı tarihçilerce, Horasan'dan gelen dervişler şeklinde yanlış anlaşıldığını söyleyerek; 'Horasan Erenleri' tabirinin coğrafi bir niteleme olmadığını, gerçek manasının melâmetiye meşrepli sûfiler demek olduğunu ve eski sûfi kaynaklarda geçen 'Irakiler' karşılığı kullanıldığını söyler. (bkz. *Anadolu'da İslamiyet*, s. 89-90, not 30.) Mélikoff ise bu ifadeyi coğrafi bir adlandırma olarak kabul etmektedir. (bkz. *Efsaneden Gerçeğe*, s. 29)

⁵⁹Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 94.

⁶⁰Köprülü, a.g.e., s. 101.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIV.asırdan başlayarak, bilhassa XV.-XIX.asır arasında dinî ve siyasi büyük bir nüfuz icra eden ve bir aralık II.Mahmud(1808-1839) tarafından, yeniçeri ocağı ile birlikte, kaldırıldıktan sonra, Sultan Abdülaziz(1861-1876) zamanında tekrar meydana çıkan ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1925'te tarikatların kaldırılmasına kadar devam eden Bektaşilik tarikatının piri'dir.⁶¹

Köprülü, Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik hakkında, büyük bir monografi hazırladığını çokça söylemişse de,⁶² maalesef böyle bir çalışması gün yüzüne çıkmamıştır.

Bektaşi geleneğine göre, Hacı Bektaş, Ahmet Yesevî'nin zahir ve batın ilimlerinde çok derinleşmiş halifelerinden Lokman Perende'nin mürididir. Hacı Bektaş Veli gerek Lokman Perende'ye gerekse Hoca Ahmet Yesevî'ye birçok kerametler göstermiştir. Buna göre Hacı Bektaş'ı Anadolu'ya, 'irşad' için Ahmet Yesevî göndermiştir.⁶³

Hacı Bektaş, 'kendi halinde bir meczup, saf bir azizdir'⁶⁴Osmanlıların kuruluşundan önce Anadolu'ya yerleşmiştir. Hiçbir şekilde tarikat kurmamıştır. Kişiliği de bir tarikat kurmasına engeldir. Ancak Anadolu Türkleri arasında XIII.yüzyıldan başlayarak, XVI.yüzyıla kadar devam eden dinî kaynaşmalar arasında, daha birçok çeşitli mahiyette inanç ve tarikatlar gibi, Bektaşilik tarikatı da XV.yüzyılda tam anlamıyla kurulmuş ve kendine pir olarak da XIII.yüzyıldan beri tarihi şahsiyeti unutulmuş halk arasında menkıbeleri dolaşan Hacı Bektaş Veli'yi seçmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin, Yesevî müridlerinden olduğu ile ilgili meydana gelmiş birçok menkıbe, doğru kabul edilebileceği gibi, Osmanlılardan önce Anadolu'ya birçok Yesevî dervişi gelmesinden hareketle onun da Yesevî dervişi olduğu düşünülmüş olabilir. Ancak bu ihtimallerden hangisi doğru olursa olsun, Bektaşilik tarikatının, Hacı Bektaş Veli tarafından kurulmadığı kesindir. Bu nedenle Yesevîlik ile Bektaşilik arasında bir alaka kurmak doğru değildir. İki tarikat, ayinlerinde Arapça ve Farsça yerine Türkçe kullanmaları bakımından birbirlerine benzeseler de, aralarında organik bir bağ yoktur. Çünkü, ilk kuruluş yıllarında bile Bektaşilik tarikatına intisap edenler, bütün haramları mübah gören zındıklar gibi telakki edilmişler, Hurufiye'den kabul edilip, şeriat dışı sayılmışlardır. Hal böyle olunca, Bektaşiliğin ilk kurulduğunda şeriat içi bir tarikatken daha sonra, bazı mühlid ve zındıkların tarikat içerisine girmesiyle bozulmuş olduğu iddiası da doğru değildir. Zira bu tarikat baştan beri heterodoks bir yapıda olmuştur.⁶⁵

Köprülü, XIII.asırda Anadolu'yu kaplayan Babaî halifelerinin en meşhuru, Horasanlı bir Türk olarak tanıttığı Hacı Bektaş Veli'nin bugün elimizde aslı Arapça olan, müritlerinden Sadedin adlı biri tarafından Türkçe'ye tercüme edilen ve Hatiboğlu Muhammed tarafından nazma çekilen Makâlât adlı bir eseri olduğunu söylemektedir.⁶⁶

Köprülü'ye göre, bu eserin varlığıyla Âşıkpaşazâde'nin Hacı Bektaş-ı Veli'nin tarikat kuramayacak bir kişilikte olduğu iddiası çürütülmüş olmaktadır. Çünkü bu eserle

⁶¹Hacı Bektaş Veli'nin söylenceli hayatını anlatan XVII. yüzyıla ait bir eser olan ve Gölpinarlı'nın hazırlamış olduğu *Vilâyetnâme* bu konuda bir fikir verecektir. bkz. *Vilâyetnâme Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli* (Hazırlayan: Abdülbaki Gölpinarlı) İnkılap Kitabevi, İstanbul 1958.

⁶²Köprülü, "Bektaşiliğin Menşeleri", s. 76; *İlk Mutasavvıflar*, s. 112 not 45, 339 not 4; "Bektaş", s. 464. Burada 25 yıldır Bektaşilik ile ilgili büyük bir monografi çalışması olduğunu söylemiştir.

⁶³Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 52-54.

⁶⁴*Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 165-166; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 52-54

⁶⁵Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 110-113; "Bektaş", s. 461-463; *Menâkıbu'l-Kudsiyye* sayesinde Hacı Bektaş'ın Baba İlyas'ın halifelerinden biri olduğu açığa çıkmıştır. (bkz. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*, 1994, 2003, 2011. beyitler)

⁶⁶Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 64 , 105 not 118.

onun dinî ilimlere vakıf olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak bu eserde, on iki imamı ikrarı, tevellî (Hz.Ali ve ehl-i beyti sevenleri sevmek) ve teberrî (Hz.Ali ve ehl-i beyti sevme-yenleri sevmemek ve onlardan beri olduğunu açıklamak)'yi tavsiye etmesi nedeniyle onun on ikinci Şiiliğe meyilli olduğunu göstermiştir.⁶⁷

Köprülü, Hacı Bektaş'ın Makâlât'tan başka, Tefsir-i Fatih ve Makâlât-ı Erbain adlı iki eseri daha olduğunu söylemekte, ancak bunların Tire kütüphanesi yangınında yandığını Baha Said'den duyduğunu söylemektedir. Yine onun sözlerini içeren Farsça bir risalesinin özel kütüphanesinde bulunduğunu söylemiştir.⁶⁸

b. Yunus Emre

İlk tarihi kaynakların Yunus Emre hakkında verdikleri bilgiler, eksik ve çelişkili-dir. O muhtemelen, XIII. yüzyılın son yarısı ile, XIV.yüzyılın başlarında yaşamış basit bir dervıştır. Onun Yıldırım Bayezid devri şahsiyetleri arasında gösterilmesi ya da ölüm tarihinin 1439-40 olarak gösterilmesi doğru değildir. Çünkü böyle olsaydı, XIV.yüzyılın son ya da XV.yüzyılın ilk yıllarında zapt ve tespit edilen Bektaşî ananesinin ondan bahsetmesi mümkün olamazdı. Zira Bektaşî ananesi XIII. yüzyılın son XIV.yüzyılın ilk senelerine ait mutasavvıfları içine almaktadır.⁶⁹

Bu bilgilerden sonra Yunus Emre'nin hayatıyla ilgili şunları söyleyebiliriz. O, XIII.yüzyılın son yarısında Sivrihisar civarında veya Bolu'ya dahil olan Sakarya suyu civarındaki köylerden birinde yetişmiş bir Türkmen köylüsüydü. Divan'ından anlaşıl-dığına göre, uzun müddet Hak yoluna erişmeğe çalışmış ve buna ancak Taptuk Emre'ye mürit olduktan sonra kavuşabilmiştir.⁷⁰

Yunus Emre, Ahmet Yesevî ile birlikte Türk dünyasının en tanınmış şairidir. Ah-met Yesevî doğu Türkleri için ne ifade ediyorsa, Yunus Emre de batı Türkleri/Anadolu Türkleri için onu ifade eder. Şiirleri/ilahileri günümüze kadar gelmiş ve hâlâ sevilerek okunan, bestesi yapılmış olan Yunus'un eserlerinin, içerdığı geniş ve serbest tasavvuf anlayışı dolayısıyla, Bektaşiler ve Kızılbaş Türkmenler üzerinde çok etkili olduğunu da unutmamak gerekir.⁷¹

Yunus Emre'nin bilinen tek eseri birçok gazellerini, ilahilerini içeren Divan'ıdır. Yunus'un divanının birçok yazma nüshası olmasına rağmen, XIV. veya XV. yüzyıllarda yazılmış eski bir nüshası yoktur. Eldeki nüshalar, son asırlara ait nüshalardır ki, bu da Divan'ın Yunus'tan çok sonra, ona bağlı bir derviş tarafından tertip ve tanzim edildiği-ni akla getirmektedir.⁷²

⁶⁷Köprülü, a.g.e., s. 64 ve 105 not 118. Bugün, *Makâlât*'ın Hacı Bektaş'a aidiyeti konusunda bilim adamları arasında ortak bir görüş yoktur. *Makâlât*'ın edisyon kritikli neşrini yapan Esad Coşan'a göre, bu eser kesinlikle Hacı Bektaş'a aittir. (bkz. Esad Coşan, *Makâlât*, Seha Neşriyat İstanbul, 1986, s. XLII-XLIII.) Ancak Mélikoff ve A. Y. Ocak ise, eserin Hacı Bektaş'a aidiyetini kabul etmeyerek, *Makâlât*'ın Arapça aslının da hiçbir zaman olmadığını düşünmektedirler. (bkz. Mélikoff, *Efsaneden Gerçeğe*, s. 101; Ocak, *Kalenderiler*, s. 112-113; *Türk Sâflığına Bakışlar*, s. 162) Köprülü de, bu eserin Arapça aslına ulaşamadığını söyler. (bkz. Köprülü, a.g.e., s. 105 not 118.)

⁶⁸Köprülü, a.g.e., s. 105 not 118.

⁶⁹Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 261-262.

⁷⁰Köprülü, a.g.e., s. 265; Yunus Emre'nin hayatı ve eserleriyle ilgili birçok çalışma yapmış Abdülbaki Gölpınarlı'nın şu eserlerine bkz. *Yunus Emre Divanı*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943; *Yunus Emre Risâlet al Nushiyya ve Divanı*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını, İstanbul 1965; *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961.)

⁷¹Köprülü, a.g.e., s. 282-285.

⁷²Köprülü, a.g.e., s. 287; Yunus'un *Divan* dışında bir de *Risâletü'n-Nushiyye* adlı bir eseri daha vardır. Buradaki beyitler, mesnevi tarzından yazılmış, öğütleri içerir. Bu esere ait en eski nüsha Fatih nüshasıdır. (bkz. Gölpınarlı,

Yunus Emre'ye kadar Anadolu'da acem kültürü her bakımdan etkilidir. Özellikle Mevlana ile yerleşmiş olan bu kültürün Mevlana'dan sonra da oğlu Sultan Veled, Şeyh Gülşehri ve Âşık Paşa gibi şairlerin acem kültürünün etkisi altında eserler verdikleri görülmektedir.⁷³

Bunun yanısıra geniş halk kitlelerini etkileyen ise, uzun zaman zarfında oluşmuş Oğuznâme denilen, içinde başka milletlerin de hikayelerine benzeyen halk hikayeleri ve söylenceleridir.⁷⁴

Yunus Emre ise, aruz vezni kullanmakla beraber, ilahilerinin büyük bir kısmını hece vezniyle yazmıştır. Bunda en büyük etken ise, içinde yaşadığı halk kitlesine, alıştığı ve sevdiği tarzda hitap etme endişesidir.⁷⁵

Yunus'un Divan'ını incelediğimizde onda hem Kuran ve Sünnet'e çağıran ilahileri olduğu gibi, şeriata aykırı gibi görünen serbest ilahileri de vardır.⁷⁶

Netice itibarıyla, Yunus Emre, Anadolu'da yetişmiş ve hâlâ aşılammış büyük mutasavvıf bir şairdir. Kendinden sonra gelenleri de etkilemiş olan Yunus, Tekke şii ve Bektaşî şii üzerinde etkili olmuştur. Halkın en aşağı kitlesine kadar inebilmek için, ayin ve erkanlarında bile Türkçe'ye büyük önem veren Bektaşîler üzerinde Yunus'un büyük etkileri olmuştur. Zaten diğer şeyhler gibi medrese tahsili görmemiş basit halk adamları olan Bektaşî dervişleri için acem edebiyatı yerine Yunus'un temsil ettiği halk edebiyatı paha biçilmez bir değerdir.⁷⁷

IV. KÖPRÜLÜ'YE GÖRE BEKTAŞİLİK YA DA ANADOLU ALEVİLİĞİNİN DİĞER YÜZÜ

1. Bektaşiliğin Kuruluşu

Köprülü'nün kendi kendini düzelttiği konulardan birisi de, Bektaşilik tarikatının kurucusu ile ilgilidir. Köprülü önce İlk Mutasavvıflar'da, Âşıkpaşazâde'nin, Hacı Bektaş ile ilgili olarak söylediği onun saf bir aziz olup tarikat kurmadığı düşüncesine katılıp, Hacı Bektaş'ın Bektaşilik tarikatının kurucusu olmadığını söylemiştir.⁷⁸ Ancak Anadolu'da İslâmiyet çalışmasında ise, Makâlât'ı Hacı Bektaş'ın eseri sayıp, bu eserle zaten bilgisiz bir kişi olan Âşıkpaşazâde'nin Hacı Bektaş ile ilgili görüşünün çürütüldüğünü ifade ederek, kendisinin de İlk Mutasavvıflar'ı yazarken sadece Âşıkpaşazâde'ye dayandığını ancak artık yeni belgeler ışığında önceki görüşünü değiştirdiğini ifade etmiştir.⁷⁹

a. Kadıncık Ana ve Abdal Musa

→

Yunus Emre ve Divan, s. LIII; Yunus Emre Risâlat al Nushiyya ve Divan; Mustafa Tatçı, Yunus Emre Divanı, s. 31) Köprülü, *Risâletü'n-Nushiyye*'den hiç bahsetmemiştir.

⁷³ Köprülü, a.g.e., s. 231-242.

⁷⁴ Köprülü, a.g.e., s. 248. Köprülü, her milletin olduğu gibi Oğuz Türklerinin de başlangıcı bilinmeyen bir zamandan beri millî bir destanlarının bulunduğunu ve bunun *Oğuznâme* adıyla bilindiğini söyler. Bazı tarihçilerin *Oğuznâme*'yi bir tarih kitabı zannederek, bunu aradıklarını da söyleyen Köprülü'ye göre, o bir tarih kitabı değil, bir millî destan mecmuasıdır. Bugün elimizde bulunan *Dede Korkut Kitapları* da bu destanın önemli bir kısmını oluşturan parçalarıdır. (bkz. *İlk Mutasavvıflar*, s. 247-253; *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 53-54) (krş. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı* I-II, TDK Yayınları, Ankara 1997.)

⁷⁵ *İlk Mutasavvıflar*, s. 299.

⁷⁶ a.g.e., s. 325, 328, 333; (krş. Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Divanı*, s. 93.)

⁷⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 349.

⁷⁸ Âşık Paşaoğlu, *Tarih*, s. 165; Köprülü, a.g.e., s. 110-113; "Bektaş", s. 461-463.

⁷⁹ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 64 ve 105 not 118-119

Hacı Bektaş-ı Veli'nin kimine göre, hanımı kimine göre ise manevi kızı olarak gösterilen Kadıncık Ana ya da Fatma Bacı/Hatun Ana gibi isimlerle zikredilen, ve Bâciyân-ı Rûm teşkilatının da başı olduğu zannedilen bu bayanın ilk defa Hacı Bektaş'ın emanetlerini müridi Abdal Musa'ya verdiğini ve Bektaşilik tarikatının böylece kurulduğu söylenmiştir.⁸⁰

b. Balım Sultan

Kadıncık Ana, Abdal Musa ile beraber Bektaşilik tarikatının birinci kurucusu sayılırlarken, Balım Sultan (ö.1516) ise, tarikatın ikinci kurucusu ve ıslahatçısı sayılmıştır. Bektaşî ananesinin haklı olarak, tarikatın ikinci kurucusu saydığı bu önemli kişilik, âyin ve erkân itibarıyla bazı yenilikler yapmış, tekkelerin iç teşkilatını daha sıkı ve muntazam bir hale sokmuş, bir tekke hiyerarşisi kurmuştur. Yine o zamana kadar daha çok köy ve kasabalar civarındaki tekkelerin etrafında, dini bir grup mahiyetinde ortaya çıkan bir tarikat teşkilatının bel kemiği mesabesinde olmak üzere, bir mücerred/bekar dervişler grubu oluşturmuştur. Nitekim Balım Sultan'ın bu yeniliğinden sonra, Bektaşilik Çelebiler ve Babagân olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çelebiler, kendilerinin bel evladı olduklarını söyleyip, evlenenler ve Hacı Bektaş-ı Veli'yi de Fatma Bacı ile evli sayanlardır. Babagân kolu ise, kendilerini yol evladı sayarak, evlenmezler. Onlara göre Hacı Bektaş hiç evlenmemiştir. Fatma Bacı onun manevi kızıdır.⁸¹

Bektaşilik, tarikatın ikinci kurucusu sayılan Balım Sultan'dan önce, tarikat olarak bütün âyin ve erkânıyla teşekkül etmiş olabilir. Tarikatın, XV.asrın ilk yarısında Hurufiliğin tarikat içine girmesiyle bozulduğu iddiası kısmen doğru kısmen yanlıştır. Çünkü Bektaşilik, zaten kuruluşundan beri heterodoks bir mahiyet arz etmektedir.⁸²

XIV.asırda Anadolu'da Haydariler, Kalenderiler ve Abdallar gibi muhtelif heterodoks tarikatlar ile birlikte mevcudiyetini gördüğümüz Bektaşilik, XV.-XVI.asırlarda, bilhassa yeniçeri ocağında, adeta resmi bir kült mahiyeti aldıktan sonra büyük bir nüfuz kazanarak, devletin resmi himayesine mazhar olmuş ve böylece başka başka isimler taşımakla beraber, esas akideleri kendisinininkinden farklı olmayan muhtelif batınî derviş zümrelerini de içine almıştır. XIV.asırda Batı Anadolu'da rum gazileri denilen mücahid zümreleri ve askeri taifeler arasında yayılmış bulunan Bektaşilik, Osmanlı fetihleri ile, Balkanlara da geçmiş ve Tuna kıyılarından Arnavutluk'a kadar çok geniş sahalarda kurduğu tekkelerde, Balkanların İslamlaşmasında, sonradan Bektaşiler ile karışmış sair bir takım derviş zümreleri ile birlikte, mühim bir rol oynamıştır. Sarı Saltuk, Seyyid Ali Sultan, Otman Baba gibi, bir kısmı mahalli bir kısmı da daha umumi kültürün doğmasına sebebiyet veren birçok heterodoks şeyhlerin bu hususta büyük bir faaliyet gösterdikleri, bir çok tarihi ve edebi kaynaklardan ve XVII.asırda bile daha pek canlı olan yerli ananelerden anlaşılıyor ki, Evliya Çelebi bu ananeleri, kısmen ağızdan ve kısmen de eski menakıp kitaplarından toplamak suretiyle, tespit etmiştir.^{83*} Bazılarının Hacı Bektaş ve Bektaşilik ile alakaları bulunmadığı malum olan bu misyoner dervişlerin, XVII.asırda artık Bektaşî panteonuna alınmış olduğu Evliya Çelebi'nin ifa-

⁸⁰ Âşık Paşaoğlu, *Tarih*, s. 165.

⁸¹ Köprülü, "Bektaş", s. 462.

⁸² Köprülü, "Bektaş", s. 461-462; *İlk Mutasavvıflar*, s. 110-113.

⁸³ Köprülü, a.g.m., s. 461-462. Günümüzde Balkanlar'da yaşayan Türklerin bu âdet ve geleneklerini yaşattıklarına dair bir örnek olmak üzere, Mehmet Naci Önal'ın *Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum Evlenme ve Ölüm Âdetleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998'e bakınız.

desinden anlaşılıyor. XVII.asırda imparatorluk memleketlerinin birçok sahalarında ve bilhassa Anadolu ve Rumeli'de büyük inkişaf gösteren Bektaşiliğin, XVIII. ve XIX.asırda Arnavutluk ve Epir kıtalarında gelişmesini ve İslamlaştırma faaliyetini devam ettirdiği görülmüştür.⁸⁴

Hacı Bektaş Veli'nin, ilk Osmanlı hükümdarlarıyla münasebeti çerçevesinde zikredilen, Osman Gazi'ye kılıç kuşattığı, tac giydirdiği, Osmanlılar'ın gelecekteki saltanatlarını müjdelediği ve yeniçeri ocağının kuruluşunda manevi bir pîr, bir hamî rolünü oynadığı gibi rivayetler Köprülü'ye göre XV.asırda Bektaşiliğin Osmanlı Devleti içinde önemli bir mevki kazanmasından sonra oluşmuş menkıbelerdir. Gerçekle bir ilgisi yoktur.⁸⁵

Bektaşilerin Osmanlılar nezdinde itibarlı olmalarının nedenleri şunlardır:

- Osmanlı Devleti kurulduğu sıralarda, Batı Anadolu'da Hacı Bektaş mensupları bulunuyorlardı ve bunlar sınırlardaki yerleşik ve göçebe Türkmenlerin dinî hayatı üzerinde etkili oluyorlardı.
- Yine aynı sıralarda sınırlardaki Hıristiyanların İslamlaşmasında büyük rolleri olmuştur.
- En büyük etkiyi ise, XIV.ve XVI.asırlarda Balkanlar'ın İslamlaştırılmasındaki rolleriyle sağlamışlardır.⁸⁶

XIV. asırda Bektaşî tarikatı mevcut olmakla beraber, Babailerin bir uzantısı olan diğer heterodoks gruplardan biriydi. Ancak önemli bir tarikat değildi. O bu önemi XIV.ve XVI.asırlar arasında, Ahilik, Kalenderlik, Babailik ve kolu Abdallar gibi sair heterodoks gruplar da Bektaşîlik içine girince, kazanmıştır.⁸⁷

2. Bektaşiliğin İnanç Yapısı

XV.yüzyılda kurulan ve yerleşen Bektaşîlik daha ilk yerleştiği zamanlarda bile batınî bir mahiyet almıştı. Çünkü bu tarikat, Babailik, Ahilik, Abdallık gibi çeşitli gruplardan etkilendikten sonra bir de Hurufilik etkisi altında kalmıştı. Bektaşî dervişleri de diğer bazı şeyhler gibi medrese tahsili görmüş kişiler değillerdi. Halkın içinden çıkmış ve halka basit tarzda propaganda yapan kişilerdi. İşte tarikatın bu yapısı nedeniyle, Bektaşîlik edebiyatı oluşurken bu esaslara göre oluştu. O bakımdan Yunus Emre'nin basit, anlaşılır, sade tarzı onları çok etkiledi. Kaygusuz Abdal, Şîrî, Mir'âti Baba, Turâbî, Şem'î, Ecrî, Perîşânî, Pir Sultan Abdal, Kalender Abdal, Kul Nesîmî, Hamdî, Deli Şükrü, Şâhî, İbrahim Baba, Niyazî, Güvenç Abdal, Seher Abdal, Kemterî, Hatayî, Kul Himmî, Rumuzî, Veli Baba gibi Alevi-Bektaşî şair ve ozanlarının hepsi de Yunus'tan etkilenmişler ve onun tarzında hece vezniyle nefeslerini söylemişlerdir.⁸⁸

Hurufiler, XV.asırda Anadolu'da yayılmaya başlamışlardır. II.Murad (1421-1451) devrinde ve Fatih (1451-1481) devrinin ilk zamanlarında saraya kadar girmiş bulunan Hurufiler, vezir Mahmud Paşa ve Fahreddin Acemî'nin etkisiyle, şiddetli ve korkunç bir kovuşturmayla tabi tutulmuşlardır. İşte böyle bir durumdayken Bektaşîler içine girmişler ve propagandalarını bunlar içinde kalarak devam ettirmişlerdir. Yine II.Bayezid (1481-1512)'e düzenledikleri suikasttan sonra şiddetli bir kovuşturmayla uğramış ışık

⁸⁴ Köprülü, a.g.m., s. 461.

⁸⁵ Köprülü, a.g.m., s. 461; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 102.

⁸⁶ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 102.

⁸⁷ Köprülü, a.g.e., s. 102; *İlk Mutasavvıflar*, s. 339, not 4.

⁸⁸ *İlk Mutasavvıflar*, s. 349-350.

veya Torlak denen Kalenderler de, Bektaşiler içine karışmışlardır. Ancak bu olaylardan önce de, bu türden kişilerin tarikatın içine girmiş olabileceği tahmin edilebilir.⁸⁹

3. Bektaşiliğin Yayılışı

Köprülü, Bektaşiliğin Anadolu ve Balkanlarda kolayca yayılmasının nedenleri olarak şunları gösterir:

- a. Bektaşilik ilk zamanlardan beri, snniliğin hakim olduğu büyük merkezlerde değil, daha ziyade göçebe aşiretler, köylüler ve sınırlarda yaşayan askeri gruplar gibi sünnilik tesirinden uzak bölgelerde varlığını göstermiştir.
- b. Belirli ve çok net bir inanç sistemine/yapısına sahip olmamaları
- c. Açık bir credo(ament) ortaya koymayıp, elastiki, genel ve kapalı bir akideler karışımı görünümde olmasıdır.⁹⁰

Alevi-Bektaşi kültüründe, Hristiyanlığa ait veya Anadolu'nun Hristiyanlık ncesi kültürlerin, inançlarının olmasından hareketle, Aleviliği, Hristiyanlığın veya diğer başka kültürlerin çok yoğun etkisinde kalmış olduğu düşüncesini kabul etmeyen Köprülü, bu benzeyişlerin normal olduğunu söyleyerek Alevi-Bektaşi inanışının kaynağının Hristiyanlık ve diğer bazı Anadolu kültürlerinden tamamen ayrı olduğunu vurgular.⁹¹

SONUÇ

Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi sayılı sosyal bilimcilerinden olan Fuat Köprülü'nün, araştırma yaptığı konulara yaklaşımı objektif ve bilimsel olmuştur. Özellikle yeni kurulmuş olan Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında çalışmalar yapmış biri olarak, milli tarih ile ilgili konularda belki de olması normal karşılanabilecek subjektiflik ya da romantik tarih anlayışından sakınmış, olabildiğince nesnel olmuştur. Bir konuda ulaştığı sonuçların, eline geçen yeni verilerle doğru olmadığını görünce bu durumu aıkca ifade ederek kendi kendini düzeltmesini de bilmiiştir.

Bugün Anadolu'da var olan, Alevi-Bektaşi ve diğer değişik inanç gruplarının mahiyetini tam olarak anlayabilmek için, Anadolu'nun geçirdiği dönüşümleri özellikle de Orta Asya'dan Anadolu'ya dört asır süren Türk g ve bu süreçte meydana gelen dinī hareketleri iyi tahlil etmelidir. Bu yapılırken de sadece Anadolu tarihi ile yetinilmemeli, Orta Asya başta olmak üzere, İran, Irak, Suriye hasılı birbirine yakın bütün bir coğrafyayı beraber incelemelidir.

Anadolu Aleviliği bir kavram olarak, Köprülü zamanında kullanılmamıştır. Bu kavram 1980'lerden sonra Aleviliğin de popüler olmasıyla kullanılmaya başlamıştır. Bu nedenle Köprülü'nün çalışmalarında bu kavramın görülmeyişi hayretle karşılanmamalıdır. Çünkü Köprülü, bizim bugün Alevi-Bektaşi olarak ifade ettiğimiz grupları, Osmanlı tarih kitaplarında geçtiği haliyle Anadolu Kızılbaşları olarak tanımlamıştır.

Köprülü'ye göre, Bektaşiliği de bünyesinden kabul ettiğimiz Anadolu Aleviliği'nin kökenleri şunlardır.

⁸⁹ Köprülü, "Bektaş", s. 462. Köprülü, Hurfliğin kurucusu Fazlullah Esterbdi'nin halifelerinden Aliyyu'l-A'la'nın (. 1419/20) Anadolu'ya gelip, bir Bektařī tekkesine sığındığını ve Hurflik inançlarını Bektaşilik adı altında neşrettiğini söyler. bkz. *İlk Mutasavvıflar*, s. 112 not 45.

⁹⁰ Köprülü, "Bektaş", s.462.)

⁹¹ Köprülü, "Bektaş", s.463.

Orta Asya'dan Anadolu'ya dört asır süren Türk göçünün Anadolu'daki batınî/ezoterik hareketleri etkilediği ve büyük katkısının olduğu tarihi bir realitedir. Babailer İsyanı bunlardan biridir. Aynı zamanda bu isyan, bugün Anadolu'da görülen Kızılbaş ve Bektaşî zümrelerinin de oluşumlarının başlangıcını teşkil eder.

Yesevîlik ve Ahmet Yesevî mahiyet itibarıyla heterodoks olmakla beraber, ortaya çıktığı Mâverâünnehir ve Harezîm bölgesinde Sünniliğin hakim olması nedeniyle Sünnî bir görünüm arz etmiştir. Ancak Yesevîliğin ve Ahmet Yesevî'nin Anadolu'da ortaya çıkan dini oluşumlarla özellikle de heterodoks gruplarla etkileşim içerisinde olmuştur. Bu Bektaşîliğin oluşumunda önemli faktörlerdendir.

Babailer isyanı bugünkü Anadolu Alevilerinin temelini oluşturan etkileri çok büyük olmuş bir harekettir.

Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi batınî oluşumlar Bektaşîlik ile o kadar benzerlikler taşımışlardır ki, birbirlerinin yerine eş anlamlı olarak kullanılmışlardır. XIV.yüzyıldan itibaren de Bektaşîlik içine karışmışlardır.

Hacı Bektaş Veli, Bektaşîlik tarikatının kurucusu olabilecek nitelikte bir kişidir. Bektaşîlik tarikatı XIV. asırda mevcut olmakla beraber, Babailerin bir uzantısı olan diğer heterodoks gruplardan biriydi. Ancak önemli bir tarikat değildi. O asıl önemini XIV.ve XVI.asırlar arasında, Ahilik, Kalenderîlik, Babailik ve kolu Abdallar gibi sair heterodoks gruplar da Bektaşîlik içine girince kazanmıştır.

Günümüzde hâlâ tartışma konusu olan Ahilik, Ahiliğin mahiyeti ve bir kurum olarak Anadolu'da ortaya çıkmış müstakil bir oluşum mu yoksa daha önce Abbasiler zamanında varlıklarını gördüğümüz Fütüvvet teşkilatlarının Anadolu'daki kolu mu, şeklindeki tartışmalarla ilgili olarak Köprülü, Ahililiğin mahiyet itibarıyla Batını/Şii karakterde olduğunu ve Fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki bir uzantısı olduğunu söylemiştir. Ona göre, Ahilik Anadolu'da kovuşturmalara tabi olmaya başlayınca XIV.yüzyılda Bektaşîlik içerisine girmiştir.

Hurûflîk gibi yarı felsefi batınî bir hareket de XV.yüzyılda, Bektaşîlik içerisine girmiştir. Böylece Hurûflîk etkileri de Bektaşî edebiyatının oluşumunda kendini göstermektedir. Nitekim Alevi-Bektaşîlerce yedi büyük şairden kabul edilen Yemînî ve Virânî hurûfidirler.

Buna göre, Köprülü eksenli bir Anadolu Aleviliği tanımlamak gerekirse; Anadolu Aleviliği, konar-göçer bir yaşantıya sahip Türk kültür çevresinden çıkmış , İslâmiyeti daha çok esnek bir tarzda İslam öncesi inançlarıyla mezçetmiş, Anadolu'da Haydari-Kalenderî ve Hurufî etkileri bünyesine almış senkretist yapıda bir inançtır. Köprülü, Alevilik ve Bektaşîliği on iki imam Şiiiliğinin heterodoks bir grubu olarak görmeye meyillidir.

Köprülü, Alevileri ve Bektaşîleri bir görmekte ancak, Alevileri eğitim görmemiş, köylerde yaşayan Köy Bektaşîleri olarak tanımlarken; Bektaşîleri ise, eğitimden geçmiş kentliler olarak görmüştür. Bunda büyük ölçüde Bektaşîliğin bir tarikat olarak Osmanlı tarafından tanınmasının ve kaldırıldıktan sonra bile farmasonluk gibi düzenli bir yapı içerisine girmesinin de etkisi vardır.

Sonuç olarak şunu ifade edelim ki, Köprülü özellikle bugün bile kökeniyle ilgili tartışmaların hâlâ sürdüğü Alevilik konusunda işaret ettiği noktalar itibarıyla, bugünün araştırmacılarına büyük bir kaynaklık vazifesi görmüştür. Alevilik-Bektaşîlik konusunda son söz hâlâ söylenmemiştir. Doğrusu söyleneceği de benzemez. Ancak Köprülü her ne kadar kafası karışık bir bilim adamı görünümü verse de, bu konuda derli toplu ve bilimsel olarak ilk sözü söylemiş kişidir.